

ZÜBEYR b. AVVÂM

ZÜBEYR b. AVVÂM

(الزبير بن العوام)

Ebû Abdillâh ez-Zübeyr
b. el-Avvâm b. Huveylid
el-Kureşî el-Esedî
(ö. 36/656)**Hz. Peygamber'e
ilk iman edenlerden
ve cennetle müjdelenen
on sahâbiden biri.**

594 veya 595'te Mekke'de doğdu. Babası Hz. Hatice'nin kardeşi Avvâm b. Huveylid, annesi Resûl-i Ekrem'in halası Safiyye bint Abdülmuttalib'dir. Soyu Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb'da Resûl-i Ekrem ile birleşir (İbn Sa'd, III, 100). Annesi oğluna büyük kardeşi Zübeyr b. Abdülmuttalib'in ismini vermiştir. Zübeyr b. Avvâm çocukluğunun büyük bir kısmını Resûlullah'ın çocuklarıyla birlikte geçirdi. Babası çok küçükken vefat ettiğinden annesi onu kendi akrabaları olan Hâşimoğulları arasında büyüttü. Oğlunun eğitimi konusunda zaman zaman katı davrandığı için eleştirilmiş, ancak kendisi onun iyi yetişmesi için böyle yaptığını söylemiştir (a.g.e., III, 101). Zübeyr'in putlara hiç tapmadığı, Câhiliye inanışlarına meyiletmediği, İslâm'a davetin ilk günlerinde on altı yaşında iken dört, beş veya yedinci müslüman olarak İslâmiyet'i kabul ettiği, bunda Hz. Ebû Bekir'in etkisinin bulunduğu nakledilir (İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 274-275). Müslümanlığı kabul etmesine önce amcası Nevfel b. Huveylid karşı çıktı; İslâm'dan vazgeçmediği takdirde kendisine şiddet uygulayacağına dair yemin etti; bir sonuç alamayınca onu bir hasıra sardı ve tavana astı, alttan ateş yakarak dumanyı ona işkence etti, ancak Zübeyr inancından vazgeçmedi (Taberânî, I, 122). Oğluna eziyet edildiğini öğrenen annesi Safiyye onu Nevfel'in elinden kurtardı.

Ok atmayı, kılıç kullanmayı ve ata binmeyi öğrenerek yetişen Zübeyr, Mekke döneminde İslâm adına ilk kılıç çeken kişi oldu. Evinde istirahat ederken dışarıdan gelen, Hz. Peygamber'in müşrikler tarafından öldürüldüğüne dair seslerle uyanmış, hemen kılıcını kuşanıp dışarıya fırlanmış, yolda Resûl-i Ekrem'le karşılaşmış, telâşının sebebi soran Resûl-i Ekrem'e durumu anlatınca onun duasını almıştı (Hâkim, III, 406-407). Bu dönemde Hz. Peygamber, Zübeyr'i ilk müslümanlardan olan Abdullah b. Mes'ûd ve Talha b. Ubeydul-

lah ile kardeş ilân etti. Müşriklerin müslümanlara karşı baskısı artıp Habeşistan'a hicret izni verilince Zübeyr ilk kabileyle oraya gitti. Ardından müşriklerin iman ettiği yolunda bir haberin yayılması üzerine geri döndüyse de haberin asılsız olduğunu anlayınca Zem'a b. Esed'in himayesinde Mekke'ye girdi. Ancak baskıların artarak devam etmesi üzerine ikinci defa Habeşistan'a hicret etmek zorunda kaldı. Bu sırada Habeşistan'da Necâşî Ashame'ye karşı bir ayaklanma meydana geldi, ayaklanmayı bastırmak için yapılan savaşta Zübeyr Ashame'nin yanında yer aldı. Galibiyetle sonuçlanan savaşın ardından kendisine kıymetli bir mızrak hediye edildi, o da bu mızrağı dönüşünde Resûl-i Ekrem'e verdi (Belâzürî, I, 202). Mekke'ye ise hicretten kısa bir süre önce döndü, Esmâ bint Ebû Bekir ile evlendi ve ticaretle uğraşmaya başladı. Bu maksatla gittiği bir Şam seyahatinden dönerken Medine yakınlarında Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber ve Ebû Bekir ile karşılaştı, kendilerine beyaz renkli elbiseler hediye etti. Hemen Mekke'ye dönüp bazı işlerini gördükten sonra o da Medine'ye gitti (Hâkim, III, 12). Resûlullah onu ensardan Seleme b. Selâme b. Vakş veya Kâ'b b. Mâlik ile kardeş ilân etti. Hz. Peygamber, şehre geldiğinden atından başka bir mal varlığı bulunmayan Zübeyr'e Nakî bölgesinde tarım yapılmayan bir araziyi tahsis etti. O da bir yandan bu araziyle uğraşırken bir yandan da Bakî çarşısında kasaplık yaptı.

Zübeyr, Medine'de de Resûl-i Ekrem'in yakın çevresinde yaşadı, onunla birlikte bütün savaşlarda bulundu. Bedir Gazvesi'ne katılan üç süvariden biri olup büyük yararlılıklar gösterdi. Resûlullah, Bedir'de müslümanlara yardıma gelen Cebrâil ile diğer meleklerin başlarında Zübeyr b. Avvâm'ın sarığına benzeyen sarıklar gördü (İbn Sa'd, III, 103). Uhud Gazvesi'nde muhacir sahâbilerden Hamza b. Abdülmuttalib, Mus'ab b. Umeyr, Ömer b. Hattâb, Talha b. Ubeydullah ve Ali b. Ebû Tâlib gibi seçkin bir grupla cephenin en ön safına yerleştirildi. Mekke ordusunun sancaktarı Talha b. Ebû Talha ortaya çıkıp meydan okuyunca öldürüldü, Talha'nın intikamını almak üzere gelen Kilâb b. Talha'yı da Zübeyr katletti (Belâzürî, I, 334). Onun bu savaşta piyadelere kumandan tayin edildiği de nakledilmektedir (Halîfe b. Hayyât, s. 38). Savaşın en karışık anında Hz. Peygamber'in çevresini sarıp onu müşriklere karşı koruyanlardan biri de Zübeyr'dir. Savaştan sonra Resûl-i Ekrem, Ebû

Bekir ile birlikte Zübeyr'i yetmiş kişilik bir birliğin başında müşrikleri takiple görevlendirdi.

Henek Gazvesi'nde kuşatmanın ilk günlerinde müşriklerin cengâverlerinden Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî ortaya çıkıp meydan okuduğunda önce karşısına kimse çıkmadı, fakat ardından Zübeyr b. Avvâm onunla çarpıştı ve öldürdü (Vâkıdî, I, 472). Bu esnada Benî Kurayza yahudilerinin müslümanlara ihanet ettiği haberi gelince Hz. Peygamber, haberi teyit etmek için birinin oraya gidip durumu araştırmasını istediğinde herkesten önce Zübeyr bu göreve talip oldu; geri döndüğünde Resûl-i Ekrem, "Her peygamberin bir havârisi vardır, benim havârim de Zübeyr'dir" buyurdu (Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 48). Benî Kurayza'dan gelmesi muhtemel saldırıya karşı Resûlullah, Zübeyr'i bir birliğin başında görevlendirdi. Yahudiler ihanetleri yüzünden ölüm cezasına çarptırılınca cezalarının infazında Zübeyr de bulundu. Ardından yapılan ganimet taksiminde hem ona hem önemli hizmeti dolayısıyla atına pay verildi. Hudeybiye Antlaşması'nda da yer aldı. Hayber Savaşı'nda büyük kahramanlıklar gösterdi. Vâdikurâ Seriyyesi ile Fedek'in fethine katıldı. Bu savaşlarda elde edilen ganimetlerden de hem kendisine hem atına pay ayrıldı. Mekke'yi fethetmek için yola çıkan İslâm ordusunun kumandanı ve sancaktarlarından biri de Zübeyr'dir. Hz. Peygamber, Mekke'nin dış semti Hacûn'da konakladığında Zübeyr Resûlullah'ın sancağını onun çadırının önüne dikti. Mekke'ye üç koldan giren ordunun sol cenahına kumanda etti. Huneyn, Tâif ve Tebük seferleriyle Vedâ haccında da bulundu. Resûlullah'ın vefatından sonra yapılan ilk halife seçiminde önce Hz. Ali'yi desteklediyse de çoğunluğun Hz. Ebû Bekir'e meyletmesi üzerine ona biat etti.

Zübeyr b. Avvâm, Hz. Ebû Bekir devrinde Medine yakınlarına kadar gelen mürtedlere karşı mücadele etti. Henüz on üç yaşında olan oğlu Abdullah'ı da yanına alıp Yermük Savaşı'na katıldı (15/636), bu savaşta da büyük kahramanlıklar gösterdi ve ciddi yaralar aldı. İyileştikten sonra bedninde bu yaraların çukur halinde izleri kaldı. Oğlu Urve, babasının vücudundaki bu izlerden söz ederken küçüklüğünde onlara parmaklarını sokup oynadığını söylemiş, bir başkası da bunların göz çukuru şeklinde olduğunu ifade etmiştir (Zehabî, I, 52; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 459). Hz. Ömer döneminde onun en yakınındaki kişiler arasına girdi. İdarî konularda ha-

lifenin danışmanlığını yaptı, taleplerini halifeye bildirmek isteyenlere yardımcı oldu, halka daha yumuşak davranması için halifeye tavsiyelerde bulundu. Bu dönemde İran, Suriye-Filistin ve Mısır taraflarında gerçekleşen bazı fetihlere katıldı. Mısır'ın fethiyle uğraşan (20/641) Amr b. Âs'ın Hz. Ömer'den yardımcı kuvvet talep etmesi üzerine halife ona 4000 veya 5000 kişilik bir ordunun başında yiğitlikte 1000 atlıya bedel olduğunu söylediği Zübeyr b. Avvâm'ı gönderdi. Zübeyr özellikle Babilon ve İskenderiye şehirlerinin ele geçirilmesinde önemli roller üstlendi. Onun, yedi ay süreyle kuşatıldığı halde bir türlü alınamayan Babilon şehrine gizlice sızarak kale kapısını açtığı ve müslümanların şehre girmesini sağladığı belirtilmiştir. Fetihten sonra Mısır'da iskân faaliyetleri başlayınca Fustat adı verilen şehrin kurulmasına karar verildi. Şehrin planı için yapılan çalışmalarda Zübeyr de görev aldı. Bu arada kendisine ayırdığı arsaya bir ev yaptırdı, ancak evinde fazla kalamadı (İbn Abdülhakem, s. 61, 63-64, 96). Hz. Ömer'in vefat ederken halife adayı olarak tavsiye ettiği altı kişiden biri olan Zübeyr, Hz. Osman döneminde başta Taberistan'ın fethi (30/650) olmak üzere çeşitli seferlere katıldı. Fakat bu dönemde daha çok ticaret ve ziraatla meşgul oldu. Önemli kişiliği dolayısıyla, fitne olaylarının başlamasından sonra art niyetli bazı kimseler onun dilinden Hz. Osman'a karşı harekete geçilmesi yolunda mektuplar uydurdu; Zübeyr, bu tür mektuplarla bir ilgisi bulunmadığını açıkça belirttiği gibi (Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, VII, 181, 182), isyancılar tarafından kuşatıldığında oğullarını halifeyi korumakla görevlendirdi. Hz. Osman'ın şehadetinin ardından Hz. Ali'ye biat etti ve ondan halifeyi şehid eden

âsileri yakalayıp cezalandırmasını istedi; şehirlerin valilerini değiştirmede acele etmemesini söyledi. Fakat tavsiyelerinin dikkate alınmaması ve isyancıların Medine'yi terketmemesi üzerine halifeden izin alarak Talha b. Ubeydullah ile birlikte umre yapmak için Mekke'ye gitti.

Zübeyr ile Talha, Mekke'de Hz. Âişe ile buluştular ve Medine'yi âsilerden temizlemek, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını sağlamak amacıyla bir ordu hazırlamaya karar verdiler, hazırlık yapmak için Basra'ya geçtiler. Durumu öğrenen Hz. Ali de Medine'den Basra'ya doğru yola çıktı ve iki taraf Basra önlerinde karşılaştı. Yapılan görüşmelerde barış aşamasına gelindiyse de Hz. Ali'nin ordusunda bulunan ve Osman'ın katline iştirak etmiş olan bir kısım âsilerin karşı tarafa âni baskın düzenlemesi üzerine herkes kendini savaşın içinde buldu. Cemal Vak'ası diye anılan bu savaşın hararetliliğinden birinde Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm ile karşılaştı; aralarında geçen konuşmadan sonra Zübeyr Medine'ye dönmek için savaş alanını terketti (Hâkim, III, 413-414). Bunu gören Benî Temîmlî Umeyr (Amr) b. Cürmüz birkaç arkadaşıyla birlikte Zübeyr'in peşine düştü. Vâdissibâ' denilen yerde kendisine yetişti ve namaz kıldığı sırada onu şehid etti. Haberi alan Hz. Ali çok üzüldü, göz yaşı döküldü ve katilini cehennemlik diye niteledi. Zübeyr'in, savaş alanından ayrıldığına gören Mervân b. Hakem tarafından okla vurulup şehid edildiği de nakledilmiştir (Dînevî, s. 148-149). Hz. Ali'nin Zübeyr ile bu olumlu ilişkilerine rağmen Şîa, Zübeyr'in tövbesinin kabul edilmediğini, amelinin boşa gittiğini ve imansız olarak öldüğünü iddia etmiş, günümüze kadar ona karşı düşmanca bir tutum izlemiştir. Irak'ın Zübeyr şehrinde Zübeyr b. Avvâm adına yapılan bir cami ve türbe bulunmaktadır. Yakın geçmişte ortaya çıkan Şîi-Sünnî çekişmelerinde Zübeyr'in türbesi Şîiler tarafından tahrip edilmiş ve son yıllarda onarılmıştır.

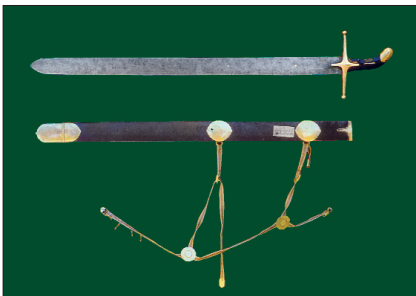
Zübeyr b. Avvâm esmer, iri yapılı, uzun boylu, cesur ve kahraman bir kişiydi. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ziraat ve ticaretle meşgul olduğundan büyük bir servet edinmişti. Ayrıca değişik şehirlerde ashabın önde gelenlerine dağıtılan boş arazilerden aldığı paylarla birçok yerde gayri menkul sahibi olmuştu. Cömertliği zenginliği kadar meşhurdur. Hz. Ömer'in vefatından sonra kendini divandan çıkartmış ve bir daha pay almamıştır. Hz. Osman, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdurrahman b. Avf başta olmak üzere sayıları yediye ulaşan sa-

hâbiler vefat ederken mallarını ve ailelerini Zübeyr'e emanet etmiştir. Daha sonraki dönemlerde çocukları ve torunları ilmi ve siyasi alanlarda etkin rol üstlendikleri için ailesi Zübeyrîler diye anılmıştır. Bunlardan Abdullah b. Zübeyr ve kardeşi Urve b. Zübeyr ilmi alanda; Mus'ab b. Zübeyr, Abdullah b. Mus'ab b. Zübeyr, Bekkâr b. Abdullah b. Zübeyr ve Zübeyr b. Bekkâr siyasi alanda öne çıkmıştır. Zübeyr'in Esmâ bint Ebû Bekir ile evliliğinden sekiz çocuğu olmuş, Ümmü Hâlid ile evliliğinden Hâlid, Amr, Habîbe, Sevede ve Hind adlı çocukları doğmuş, Ümmü Külsûm bint Ukbe'den de kızı Zeyneb dünyaya gelmiştir. Kızı Remle'nin Hâlid b. Yezid b. Muâviye ile, bir kızının da Yemen Valisi Ya'lâ b. Ümeyye ile evlendiği bilinmektedir.

Çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'in duasını alan, ayrıca cennette kendisine komşu olacağı bildirilen Zübeyr b. Avvâm, vahiy kâtipliği yaptığı ve Resûlullah ile uzun süre beraber bulunduğu halde ancak otuz sekiz kadar hadis nakletmiştir (İbn Hazm, s. 39). Bunun sebebini soran oğlu Abdullah'a, Resûl-i Ekrem'in söylemediği bir sözü ona nisbet edenin cehennem gireceğine dair hadisini bizzat kendisinden duyduğunu, Resûlullah'tan iştiklerini aynen nakledememekten korktuğu için rivayette bulunmadığını ifade etmiştir (Ebû Dâvûd, "İlim", 4). Kendisinden rivayette bulunanlar arasında oğulları Abdullah, Ca'fer ve Urve ile Kays b. Ebû Hâzîm, Mâlik b. Evs b. Hadsân, Meymûn b. Mihrân, Nâfi' b. Cübeyr ve başkaları bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ikisi hem Buhârî hem Müslim'de, yedisi sadece Buhârî'de yer almaktadır.

Zübeyr b. Avvâm hakkında çeşitli eserler yazılmıştır. Bu alanda Atıyye Abdürrahîm Atıyye'nin *ez-Zübeyr b. el-'Avvâm* (Kahire 1977), Mahmûd Şâkir'in *ez-Zübeyr b. el-'Avvâm* (Beyrut-Dımaşk 1398/1978), Cemîl İbrâhim Habîb'in *Sîretü'z-Zübeyr b. el-'Avvâm ve mevâkıfihû min me'âriki't-tahrîr ve'l-fütûhâti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye* (Bağdad 1985; Beyrut 1985), Hindî Muhammed eş-Şerîf'in *er-Ru'ûsü'l-makâtû'a, Yahyâ b. Zeke-riyyâ, ez-Zübeyr b. el-'Avvâm, el-Huseyn b. 'Ali* (Amman 1989) ve Muhammed Ömer ed-Dâûk - Muhammed Ali el-Kutb'un *ez-Zübeyr b. el-'Avvâm* (Sayda-Beyrut, ts.) adlı eserleri zikredilebilir. Mustafa Çiçek *Zübeyr b. el-'Avvâm'ın Hayatı ve Şahsiyeti* (yüksek lisans tezi, 2005, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), İrfan

Zübeyr b. Avvâm'a nisbet edilen kılıç (TSM, Mukaddes Emanetler, Envanter nr. 21/140)

ZÜBEYR b. AVVÂM

Aycan Hicri İlk Üç Asırda Zübeyri Ailesinin Siyasî ve İlmî Hayattaki Yeri (yüksek lisans tezi, 1984, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Arif Gökçe Abdullah b. ez-Zübeyr ve İdaresi (yüksek lisans tezi, 1991, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla birer çalışma yapmıştır. Ayrıca Seyyid Ahmed Mütevellî'nin "Sîretü'z-Zübeyr b. el-Avvâm" (*Mecelletü'l-Ezher*, VIII/10 [Kahire 1937], s. 631-634); Seyyid Hasan Kurûn'un "Mezhebü Havâriyyi'n-nebî fî tesmiyeti ebnâ'ihî" (*a.g.e.*, XLVI/5 [Kahire 1974], s. 514-520); Maya Yazığı'nın "Writing the biography of az-Zubayr ibn al-Awwâm: explaining some controversial accounts in the Sunni Tabaqât literature" (*Jusûr*, XII [Los Angeles 1996], s. 1-17); Abdülazîm ed-Dîb'in "ez-Zübeyr b. el-Avvâm, eş-şevretü ve's-serve" (*Havliyyetü Külliyyeti's-Şer'ati ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, III [Doha / Katar 1404/1984], s. 203-226) ve Mustafa Çiçek'in "Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm" (*İSTEM*, IV/7 [Konya 2006], s. 135-158) başlıklı makaleleri bulunmaktadır. Daha çok müsteşriklerin Zübeyr b. Avvâm ve Cemal Vak'ası'yla ilgili iddialarına cevap niteliğinde olan Abdülazîm ed-Dîb'in makalesi sonradan ayrı basım halinde de yayımlanmış (Bahreyn 1406/1986), Selçuk Coşkun tarafından "Abdülazîm ed-Dîb'in Zübeyr b. Avvâm'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Dini Araştırmalar*, III/7 [Ankara 2000], s. 137-160). Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Bölümünde Zübeyr b. Avvâm'a nisbet edilen bir kılıç bulunmaktadır (Envanter nr. 21/140).

BİBLİYOGRAFYA :

Vakıdî, *el-Megâzi*, tür.yer.; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 250, 322, 338, 365; II, 505, 616; III, 89, 251, 351; IV, 41, 49, 307; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204, 249, 269; II, 68, 136; III, 61, 100-113, 310; VI, 103; VIII, 250, 251, 253; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1414/1993, s. 38; Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe* (nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas), Mekke 1403/1983, II, 733-738; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Torrey), s. 61, 63-64, 96; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 128, 157, 168, 219-227, 575; Belâzürî, *Ensâb*, I, 202, 334; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 148-149; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1404/1984, I, 118-126; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 12, 405-415; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 89-92; a.mlf., *Ma'rifetü's-şahâbe* (nşr. M. Râzî b. Hâc Osman), Medine-Riyad 1408/1988, I, 343-369; İbn Hazm, *Esmâ'ü's-şahâbe vemâ li-küllî vahîdin minhüm mine'l-aded* (nşr. Mes'ad Abdülhamîd es-Sa'denî), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), s. 39; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), II, 510-516; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XVIII, 332-438; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 97-100; Muhibbüddin

et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nağire fî menâkıbi'l-aşere*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye), IV, 271-299; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, I, 41-67; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1405/1985, III, IV, V, VII, tür.yer.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, II, 457-461; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, III, 274-275; M. Mustafa el-Azamî, *Küttübü'n-nebî*, Beyrut 1398/1978, s. 57-60; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 43; I. Hasson, "al-Zubayr b. al-Awwâm", *ELP* (İng.), XI, 549-551; Marziyye Muhammedzâde, "Zübeyr b. Avvâm", *DMT*, VIII, 256-257.

MEHMET EFENDİOĞLU

ZÜBEYR b. BEKKÂR

(الزبير بن بكار)

Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (ö. 256/870)

Kadı, ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi.

172'de (789) Medine'de doğdu. Mensup olduğu kabileye nisbetle Kureşî, Esed b. Abdüluzzâ boyuna nisbetle Esedî, büyük ceddî Zübeyr b. Avvâm'ın ailesine mensubiyeti dolayısıyla Zübeyrî, doğduğu ve kadılık yaptığı yerlere nisbetle de Medenî ve Mekkî diye anılır. Zübeyr'in mensup bulunduğu ulemâ ailesinin Medine'de özel bir yeri vardı. Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh bu aileye yakın ilgi göstermiş, Bağdat'a davet ettiği bazı aile mensuplarına Bâbülbasra civarındaki araziye iktâ etmiş ve kendilerini "ensar" olarak adlandırmıştır. Bunların arasında büyük bir şair ve hatip, aynı zamanda Mehdi'nin yakın dostu ve sohbet arkadaşı olan dedesi Abdullah b. Mus'ab Yemâme'ye, daha sonra da Hârûnürreşîd tarafından Medine'ye vali tayin edilmiştir. Onun 184'te (800) vefatı üzerine yerine "Bekkâr" diye meşhur oğlu Ebû Bekir getirilmiş, o da vefatına kadar (195/811) bu görevde kalmış, dirayeti ve iyilikseverliğiyle bölge halkının sevgisini kazanmıştır (Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, I, 132, 163-165; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, s. 242). İyi bir eğitim aldığı kabul edilen Zübeyr'in çocukluğu ve yetişmesiyle ilgili kaynaklarda hemen hiçbir bilgi yoktur. Ailesinin siyasî ve idarî hayattaki mevkii yanında amcası ile birlikte onun ilimde temayüz ettiğine bilhassa işaret edilmelidir. *Kitâbü Nesebi Kureyş* müellifi amcası Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö. 236/851) ailenin tarih ve bilhassa ensâb alanında ilk mümessilidir. Aynı zamanda Zübeyr'in yetişmesinde önemli rol

oynamış ve yeğeninini iyi bir âlim olacağını ifade etmiştir (Hatîb, VIII, 468). Medine gibi önemli bir ilim merkezinde yetişmesi de Zübeyr'in ilmî şahsiyeti üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Zübeyr'in babası ve amcasından başka İbn Zebâle, Muhammed b. Dahhâk b. Osman, İbrâhim b. Münzir el-Hizâmî, Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî, Süfyân b. Uyeyne, Medâinî, Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî gibi sayıları kırka ulaşan ilim adamlarından faydalandığı bilinmektedir. Zübeyr b. Bekkâr'ın birkaç defa Bağdat'a gittiği, Abbâsî saray çevresine girdiği, oradaki âlimlerle görüşüp kendilerinden rivayet konusunda icâzet aldığı, ayrıca hadislerini rivayet ve eserlerini kuraat ettiği kaydedilmektedir. Zübeyr'in Irak'a gidiş sebebi hakkında bilgi veren tek tarihçi olan İbnü'l-Esîr onun Medine'deki Alevîler'le arasının açıldığını ve kendisini tehdit etmeleri üzerine 227 (841-42) yılında Irak'taki amcasının yanına sığındığını, bu durumunu Halife Mu'tasım-Billâh'a anlatıp bir çare bulmasını istemeyi düşündüğünü, ancak amcasının halifenin esasen kendilerini himaye ettiğini ve ona tekrar başvurmayı uygun görmediğini söylediğini belirtir (*el-Kâmil*, VI, 526).

Halife Mütevekkil-Alellah, Zübeyr'i oğlu Ebû Ahmed Talha'nın eğitimiyle görevlendirdi; ona çeşitli ihسانlarda bulunduktan sonra Sâmerâ'ya gitmesini emretti; oğluna da Medine fıkhnı öğrenmesi için Zübeyr'in yanından ayrılmamasını tembih etti. Zübeyr, Zenc isyanındaki başarılarından dolayı kendisine "el-Muvaffak-Billâh" lakabı verilen, ancak halife olamadan vefat eden bu öğrencisinin adını *el-Ahbârü'l-muvaffakiyyât* adlı kitabıyla ebedileştirmek istedi. Aynı zamanda Sâmerâ'da ders takrirlerinde büyük ihtimalle Medine'de yazdığı *Cemhere'sini* okutmaya devam etti. Zübeyr'in bu dönemde kabile seçeresi esasına göre Kureyş'in tarihini yazdığı ve kitabın ilim çevrelerinde ilgi uyandırdığı bilinmektedir. Nitekim onun bu eserini okuyan İshak el-Mevsilî kendisine eserinin aslında bir ensâb değil ahbâr (tarih) kitabı olduğunu söyledi, Zübeyrî de cevabında onun yazdığının "egânî" değil "meânî" kitabı olduğunu bildirdi (Hatîb, VIII, 469). 242'de (857) hacca gitmek için Feth b. Hâkân el-Fârisî vasıtasıyla Mütevekkil'den izin alan Zübeyr daha sonra Mekke'ye kadı tayin edildi. Bu arada bir sened kaydında, Zübeyr b. Bekkâr'ın Mekke kadısı bulunduğu sırada Sâmerâ şehrinde 246 (861) yılında İbn Zebâle'den naklen onun Hz. Peygamber'in hanımlarına dair risâlesini tahdis etmesi dikkat çekmekte ve kendisinin Irak